

Proces europeanizace a politické strany v kandidátských zemích

Vít Hloušek

V souvislosti s procesy evropské integrace a se změnami, které v politické oblasti přinesl konec studené války, došlo k celé řadě změn, jež se dotýkají politických systémů evropských zemí v oblastech *polity*, *politics* i *policy*. Před srovnávací politologií tak vyvstal nelehký úkol reagovat na tyto změny, analyzovat je a dát jim adekvátní konceptuální rámec. Jedním z nejvýznamnějších tlaků, kterým jsou současné evropské politické systémy vystaveny (západoevropské stejně tak jako středoevropské, v případě jihovýchodní Evropy je tato skutečnost poněkud sporná), je tlak plynoucí z procesů evropské integrace.

V poslední době se stále častěji začíná v souvislosti s výše naznačenými změnami používat pojmu „europeanizace“. Podobně jako s celou řadou jiných nových pojmů užívaných v politické vědě podléhá i tento pojem teprve pozvolnému formování a upřesňování svého obsahu. V tomto příspěvku se zaměřím na různý význam, který je pojmu europeanizace přikládán, pokusím se uvést určitý elementární přehled jeho používání a na závěr se pokusím konceptualizovat tento pojem tak, aby byl použitelný při výzkumu politických stran v zemích střední a jihovýchodní Evropy v souvislosti s jejich snahou o vstup do Evropské unie.

1. Mnoho „tváří“ europeanizace

Již bylo naznačeno, že konceptu europeanizace se privilegovaně používá v souvislosti s tím, jak se mění domácí¹ politické instituce a procesy a konkrétní politiky evropských zemí v souvislosti s procesem evropské integrace (srov. Radaelli 2000). Takto zaměřený výzkum probíhá již dvě desetky let a pozvolna se posunuje z oblasti případových studií singulárních jevů a parciálních vztahů do prostředí komplexního komparativně pojatého politologického výzkumu (Haverland 2003: 1). Toto pojetí není ovšem jediné a v následujícím textu bude poukázáno na řadu jiných vnímání procesu europeanizace. Nelze se přitom omezit pouze na oblast klasické politologie, neboť koncept europeanizace je rozpracován v řadě jiných společenskovědních disciplín. Základní přehled podává následující tabulka, aniž by si činila nárok na úplnost. Pouze některé z těchto konceptů budou blíže komentovány.

Tabulka 1

Roviny europeanizace

rovina	základní charakteristika	související procesy
mezinárodní	nová definice role Evropy v současném mezinárodním prostředí	vymezení se vůči USA, Rusku, Blízkému východu, asijským zemím atd.; snaha o unifikaci evropské zahraniční a bezpečnostní politiky
osobní	vytváření a přijímání evropské identity	spíše spekulativní a futuristicky orientovaný proces náhrady či <i>skutečného doplnění</i> komunální, regionální, národní a státní identity evropskou identitou
mezinárodního systému	omezování role státu a nové úrovně demokratického rozhodování ve vnitřní politice i v mezinárodních vztazích	pokles role a významu (národních) států; přispívání k etablování „postsuverénního“ mezinárodního řádu; utváření „plurinacionální“ demokracie bez jasné vazby demokratické obce a národní identity
tranzitologická	demokratické instituce a procesy v transformujících se zemích střední a jihovýchodní Evropy napodobují instituce a procesy demokratických zemí západní Evropy	institucionální „inženýrství“ podle západoevropských vzorů; sbírání zahraničních zkušeností; „trénink“ a učení se politického personálu v západní Evropě; vstup do evropských stranických, odborových atd. internacionál
Evropské unie	vytváření nového, evropského politického systému	formování a posilování kompetencí orgánů evropské unie (parlament, komise, rada); vytváření mechanismů zastupování zájmů na evropské rovině (strany, svazy, lobbying atd.); zvětšování rozsahu a dopadu politik Evropské unie
členských států	přizpůsobování se vnitrostátních <i>polity</i> , <i>politics</i> a <i>policy</i> změnám, které diktuje Evropská unie	implementace evropských politik a jejich evaluace; změny strategie a taktiky politických aktérů; institucionální „inženýrství“ plynoucí přímo či nepřímo z požadavků Evropské unie a nutnosti adaptace na změny v procesu integrace
ekonomická	ekonomické dopady existence jednotného trhu v zemích Evropské unie	harmonizace ekonomického prostředí; adaptace podniků; vznik jednotné evropské ekonomiky; společná monetární politika většiny zemí Evropské unie atd.

Podle amerických antropologů Johna Bornemana a Nicka Fowlera je nová úroveň evropské integrace výsledkem reakcí na destruktivní důsledky první a druhé světové války. Následkem těchto válek zůstala Evropa rozdělena v etapě studené války na západní a východní blok. Procesy amerikanizace západní Evropy a sovětizace Evropy východní byly po rozpadu bipolarity studené války nahrazeny procesem europeanizace. Tento proces, který podle uvedených amerických antropologů v současné době akceleruje, má v zásadě dvě dimenze: teritoriální a lidskou (obyvatelé Evropy). Evropa stojí po konci bipolárního světa před úkolem definovat znovu sebe samu, a to jak vůči mezinárodnímu prostředí (tento aspekt ponecháme pro účely tohoto textu stranou), tak směrem „dovnitř“. Europeanizace dovnitř je v podstatě ztotožňována s Evropskou unií, její organizací a administrativní mocí. Stále více se podle

Bornemana a Fowlera stává evropská integrace cílem sama o sobě a působí jako síla, která se snaží zastoupit oddělené procesy utváření národa (*nation-making*) a zároveň prosazuje akceptování „panevropských“ standardů. Obě tyto snahy samozřejmě provokují reakce (Borneman, Fowler 1997: 487–489).

Borneman a Fowler rovněž poukazují na skutečnost, která je mnohdy v rámci současných debat o europeanizaci opomíjena: tento proces má svou významnou historickou dimenzi (Borneman, Fowler 1997: 489–493). Evropa jako entita není stabilním, suverénním a autonomním objektem, ale existuje pouze v rámci určitých historických vazeb a vztahů. Mnohdy byla Evropa vnímána pouze v opozici vůči tlaku z jiných civilizačních okruhů (srov. Fontana 2001). Vymezovala se postupně a její význam se historicky velmi významně měnil² (srov. Davis 2000: 17–67, Halecki 2000: 19–103, Horyna 2001). Definitivní dotvoření společného kulturního pocitu Evropy a Evropanů proběhlo zhruba ke konci 18. století, aniž by to automaticky znamenalo vědomí jednoty politické. Evropa teprve velmi pozvolna sjednocovala své politické struktury, přičemž nejvýznamnějším modelem se stal model národního státu, který propojil určitou etnickou či jazykovou komunitu s konkrétním teritoriem (srov. např. Gellner 1993, 2003, Hobsbawm 2000, Rokkan 1975, Schulze 2003, Tilly 1997). Toto budování států a formování národů však nemusí jít vždy ruku v ruce s evropskou integrací v podobě EU, a tak by tyto pojmy neměly být svévolně zaměňovány. Některé země, které nejsou členskými státy EU (například Norsko) mohou být europeanizací ovlivněny daleko více, než státy, které jsou členy EU (například Velká Británie). V tomto kontextu je proces europeanizace velmi obtížný ve smyslu vytváření evropské identity občanů. Identifikace s (národním) státem trvala déle a opírala se o prvky, jako společné náboženství či společné etnikum. Nic takového s procesem europeanizace spojeno není, kulturní obsah europeanizace je prázdný (srov. Borneman, Fowler 1997: 492–498). To ovšem nutně neznamená, že by stejně prázdná musela být politická dimenze procesu europeanizace.

Již bylo naznačeno, že rovněž existují pokusy aplikovat koncept europeanizace do roviny mezinárodního prostředí, respektive výzkumu mezinárodních vztahů. Michael Keating například operuje s europeanizací jako s variantou globalizace, která produkuje na jedné straně nový nacionalismus v některých oblastech Evropy, na straně druhé ale tento nacionalismus přizpůsobuje měnícím se podmínkám „plurinacionální demokracie“. Keating dospěl k závěru, že právě procesy, jako je evropská integrace, proměňují po staletí se utvářející vztah mezi moderní společností, moderním národem, moderním státem a demokratickou politikou (srov. Flora, Kuhnle, Urwin 1999) a že příklad evropské integrace poukazuje na nově se tvořící víceúrovňové „plurinacionální“ modely demokracie (Keating 2001, 2002).³ Někteří badatelé poukazují v této souvislosti na určité příznaky krize státu, který není schopen adekvátně plnit všechny role, jež na sebe v průběhu vývoje moderní politiky vzal. Tato krize státu by pak mohla být řešena částečně tím, že se sníží význam státu v rovině mezinárodní politiky a bude doplněn či přímo nahrazen novými strukturami moci v mezinárodních vztazích. V této souvislosti je ovšem třeba uvědomit si možnost, že pokud bude Evropská unie posilovat svůj (quasi)státní charakter, není vyloučeno, že této „krizi státu“ podlehe také (Vercauteren 2001). Europeanizace se tak dostává do kontextu výzkumů globalizace (srov. Hix, Goetz 2000: 20–23). Existují dokonce pokusy zkombinovat při výzkumu koncepty vyvinuté v teorii mezinárodních vztahů s koncepty komparativní politikologie a zachytit tak prolínání různých rovin europeanizace (srov. Falkner 2003, Johansson 2004).

Dominantní používání pojmu *Europeanization* ovšem souvisí skutečně s evropskou integrací a s tím, jak tento komplexní proces ovlivňuje různé sféry politiky ve státech, které jsou v nějakém vztahu k tomuto procesu (*de facto* členské a kandidátské státy)⁴ a/nebo se týká utváření nové „evropské“ politické struktury (Evropský parlament, evropské politické strany, politiky Evropské unie atd.). Tyto procesy se mohou do jisté míry překrývat a mají v různé míře dopady na všechny roviny politiky. Tomuto způsobu používání pojmu *Europeanization* se poněkud blíží pojetí, které bychom mohli označit za tranzitologické. Celá řada (zejména západoevropských či amerických) badatelů, kteří se zabývali demokratickou transformací zemí střední a jihovýchodní Evropy, přinejmenším implicitně předpokládala, že se bude jednat o proces určité nápodoby již existujících vzorů. Přestože v takto vyostřeném pojetí samozřejmě předpoklad o *Europeanization* jakožto *prosté* nápodobě západoevropských vzorů nebyl realitou potvrzen, je pravda, že tyto faktory sehrály zejména v zemích střední Evropy a Pobaltí velmi podstatnou úlohu. Otázkou, kterou prozatím necháme stranou, však je, zda je vhodnější používat buď pojmu „*Europeanization*“, nebo „*Westernization*“, případně jak mezi těmito pojmy rozlišovat a vzájemně je hierarchizovat.

Takto chápaný výzkum byl však dlouhou dobu poměrně opomíjen a studium národních politických systémů bylo od výzkumu evropské integrace v podstatě izolováno. Podle Simona Hixe a Klause H. Goetze byla tato skutečnost způsobena zejména třemi faktory: 1) Šlo o produkt přirozené tradiční dělby práce v rámci politické vědy mezi vlastní politologií a mezinárodní vztahy. 2) Řada vědců z oboru komparativní politologie si zachovávala zdravou skepsi k výzkumu evropské integrace. 3) Dlouhou dobu se význam evropské integrace na vývoj domácích politických systémů jevil empiricky jako zanedbatelný, a tak prostě nebyl zařazován jako sledovaný prvek výzkumu. Teprve v současné době se otevírá široký prostor pro výzkum, v němž by závislou proměnnou byla změna a kontinuita domácích (národních) politických systémů v závislosti na podobě, směru a rychlosti evropského integračního procesu (Hix, Goetz 2000: 1–2).

Evropská integrace obsahuje dva vzájemně propojené procesy. Jednak dochází k delegaci politických kompetencí na supranacionální rovinu tak, aby bylo dosaženo konkrétních politických výsledků, jednak dochází k etablování nové struktury politických institucí s exekutivní, legislativní i judikativní pravomocí. Jak připomínají Hix a Goetz, z hlediska vlivu evropské integrace na vnitropolitické prostředí není důležité, zda je tato delegace pravomocí determinována preferencemi národních vlád, požadavky transnacionálních ekonomických aktérů nebo prosazována již přímo supranacionálními strukturami. Jinými slovy řečeno, pro výzkumy týkající se *Europeanization* není rozhodující, zda se evropská integrace posunuje vpřed podle té či oné teorie/paradigmatu integrace. Je však důležité, jak delegování kompetencí ovlivňuje výstupy politiky (*policy*) na domácím poli. Neméně závažné je v tomto kontextu sledování utvářející se vládní struktury Evropské unie. Struktura vládnoucích institucí na evropské rovině vytváří zvláštní prostředí, v němž se musejí orientovat a pohybovat i vnitropolitickí aktéři a musejí tomuto prostředí přizpůsobovat svoje cíle, strategie a organizační struktury (Hix, Goetz 2000: 3–9).

Lze očekávat, že proces evropské integrace bude mít v zásadě dva typy dopadu na vnitrostátní aktéry a instituce. Navíc se lze důvodně domnívat, že tyto typy dopadů budou vzájemně propojeny (Hix, Goetz 2000: 10n.):

- 1) Delegování politických kompetencí na evropskou rovinu a z toho vzešlé politické výsledky omezí vnitropolitické volby, posílí určité směry politického a institucionálního vývoje a budou katalyzovat změnu v jiných oblastech.
- 2) Etablování vládních institucí na vyšší úrovni vytvoří nové příležitosti pro obcházení omezení daných vnitřní politikou státu, což bude sloužit buď k podpoře určitých politik, nebo naopak k vetování jiných či k zajištění výhod plynoucích z držení specifických informací.

Zajímavé oblasti zkoumání těchto dopadů byly přitom ponechávány stranou. To se týká zejména nepřímých dopadů evropských politik na vnitropolitické instituce a výstupy vnitrostátních politických procesů. Tyto dopady jsou přitom patrné např. v oblastech veřejné správy, kdy evropská integrace může vést k zavádění nového stylu práce, ve vztahu mezi exekutivou a legislativou, kdy lze pozorovat zmenšování prostoru národních parlamentů pro vlastní akce atd. Je pravděpodobné, že do budoucna budou mít výsledky evropské integrace a evropských politik vliv i na voliče, na stratifikaci elektorátu, vytváření nových vazeb (*alignments*) mezi stranami a voliči (či skupinami voličů), což by mohlo mít dopady rovněž na politické strany samotné a stranické systémy jednotlivých evropských států. Těchto problémů se ostatně dotkne třetí oddíl.

Zatímco poměrně intenzivně jsou zkoumány oblasti vlivu evropské integrace na vládní a administrativní aspekty fungování vnitropolitického systému, dopady na sféru *politics* jsou zkoumány málo. Pole výzkumu je přitom poměrně široké a potenciálně zahrnuje oblast konfliktních linií (*cleavages*), voličů, voleb, stran, stranické soutěže, stranických systémů a vzorců demokratické legitimity (srov. Hix, Goetz 2000: 14–17).

Tento text obhajuje právě takové pojetí výzkumu europeanizace. Pojetí europeanizace, které je prezentováno jako možný badatelský koncept napomáhající výzkumu politických stran v zemích střední a jihovýchodní Evropy, v podstatě vychází z tranzitologického přístupu a z přístupu v rovině změn politiky členských států Evropské unie, respektive kombinuje některé jejich prvky. K tomu, aby bylo možno vypracovat předběžnou konceptuální hypotézu, je však třeba zastavit se u některých problémů metodologického charakteru, které používání konceptu europeanizace v politické vědě provázají.

2. Metodologická úskalí konceptu europeanizace

Koncept europeanizace ale kromě toho, že jeho obsah je poněkud široký, není prost dalších problémů. Nizozemský badatel Markus Haverland poukazuje například na skutečnost, že se takto zaměřené zkoumání sice velmi rychle „zorientovalo“ ve velkých sociálních teoriích typu teorie racionální volby nebo sociologický konstruktivismus, ale mnoha badatelům poněkud „uniká“ korektní aplikování *metod* sociálněvědního výzkumu. Haverland poukazuje na malou vyjasněnost samotného konceptu europeanizace, pod nímž si řada badatelů představuje řadu různých – a mnohdy ne zcela konzistentních – věcí (viz oddíl 1). Poukazuje oprávněně na nedostatek dokumentování a dokazování kauzality ve vztahu mezi evropskou integrací a domácím vývojem (Haverland 2003). Tento problém je přitom poměrně klíčový vzhledem k níže analyzované skutečnosti, že pojem europeanizace má mnohdy celou řadu implicitních normativních konotací nebo alespoň apriorních předpokladů, které by samy zasloužily pečlivou a kritickou analýzu.

Podobnou kritiku vznášá i švýcarský politolog Jürgen R. Grote, který dokonce navrhl použít tento pojem pouze na specifickou oblast *policy-analysis*. Groteho názor, že se konceptu europeanizace v jeho současné podobě nedostává metod a analytických prostředků na to, aby mohl účinně fungovat i v oblastech politické vědy, jež se nezabývají přímo *policy-analysis* (srovnávací politologie, státověda, teorie organizace, výzkum regionalismu atd.), lze sice sdílet, ale to automaticky neznamená, že by byl koncept europeanizace „odsouzen“ pouze do oblasti *policy-analysis* natrvalo. Koneckonců ambicí tohoto článku je ukázat možnosti tohoto konceptu v oblasti srovnávací politologie evropských zemí.

Vraťme se ale k problematice spojené s určitou normativitou konceptu europeanizace. Řada vědců používá tento koncept nejen pro popis a analýzu politického systému, jeho jednotek a politik, ale implicitně přitom předpokládá, že se jedná o jedinou možnou cestu vývoje a navíc že tato cesta vede k optimalizaci *polity*, *politics* i *policy*. Europeanizace je prezentována jako cesta, kterou sledované politické instituce a procesy nejen sledují, ale kterou také sledovat *mají*. Použití normativního přístupu v politické vědě samo o sobě nemusí vadit, normativně-ontologické paradigma je ostatně jedním ze základních paradigmat současné politické vědy (srov. Fiala 1995, Voegelin 2000). Práce s normativně orientovanými koncepty ovšem vyžaduje permanentní badatelskou sebereflexi, která musí mít na zřeteli jasně definované normativní východisko takového bádání a musí být schopna analyzovat, do jaké míry predisponuje apriorní přijetí tohoto stanoviska ohraničení pole a výběr metod výzkumu a tím samozřejmě ovlivňuje rovněž vlastní výsledky výzkumu. Tato opatrnost je namísto samozřejmě vždy, neboť žádné výzkumné zadání není v přesném slova smyslu nepředpojaté (srov. Popper 1997). U normativního přístupu je však potenciální riziko v každém případě větší.

S tímto problémem velmi úzce souvisí snaha některých badatelů vnímat europeanizaci jako proces, který vede pouze a výlučně ke *konvergenci a harmonizaci* institucí, procedur a politik. Jak však zdůrazňuje například Robert Ladrech, odpovědi na výzvy dané procesem evropské integrace mohou variovat v jednotlivých zemích v závislosti na tom, zda daná země má unitární či federální strukturu, na poměru soukromého a veřejného sektoru ekonomiky, na dlouhodobých tradicích politické kultury, na vzorcích kooperace a konkurence politických stran a na celé řadě dalších věcí. Proto může vést stejné vstupní zadání (*input*) k velmi rozdílným reakcím a výsledkům (*outputs*) (Ladrech 2001a: 2–5).

Europeanizace tedy představuje sice slibný, ale relativně rozporuplný koncept. Při jeho aplikaci na konkrétní výzkumné cíle je podle mého soudu vždy nezbytné eliminovat (či důsledně přiznat a zohlednit) normativní potenciál tohoto konceptu. Toto riziko je přitom zejména při studiu fenoménů z demokratizujících se zemí střední a jihovýchodní Evropy nepoměrně silnější než v prostředí Evropy západní. Zároveň je třeba mít na paměti, že samotný koncept europeanizace ještě příliš mnoho nevyovídá o adekvátních metodách, které je nutné vybrat z široké palety metod používaných politickou vědou nebo z postupů vypůjčených z jiných (nejen) sociálních věd v závislosti na objektu a cílech konkrétního výzkumu.

3. Europeanizace a výzkum politických stran

Jak připomíná Robert Ladrech (Ladrech 2001a, 2001b), proces europeanizace byl dlouhou dobu zkoumán mimo okruh problematiky věnované politickým stranám. Politické strany nebyly vnímány jako aktéři integračního procesu ani v dimenzi aktivního zapojení do toho-

to procesu, ani v dimenzi adaptace na integrační proces. Literatura, která dávala do kontextu politické strany a prostředí Evropské unie, se v podstatě zabývala pouze dvěma fenomény: stranickými skupinami v Evropském parlamentu a evropskými volbami (např. Hix, Lord 1997, Hix 2002, v českém prostředí Fiala 1998, Fiala, Mareš 2001, Sokol 2001), respektive politickou orientací jednotlivých politických stran ve vztahu k evropským politikám (např. Gabel 2000). Ani v jednom z těchto přístupů nebyly strany vnímány jako aktéři evropské integrace a procesů tvorby evropských *policies* (Ladrech 2001a: 1).⁵

Přitom platí, že probíhají současně dva procesy, které ovlivňují fungování politických stran v evropských zemích a jsou způsobeny procesy evropské integrace. Jednak dochází k proměně prostředí národních (domácích) politických systémů, v nichž strany primárně operují, jednak se proměňují styly utváření politiky (*policy-making*). To klade nároky na adaptaci stranických strategií při prosazování příslušných politických záměrů (Ladrech 2001a: 2). Nelze zapomínat ani na to, že se strany díky existenci evropské roviny musejí pohybovat na daleko komplexnějších voličských trzích propojujících různé roviny, než tomu bylo dlouhodobě předtím (srov. Korte 2000, Mair 2000: 41–47).

Pokud bychom sledovali vliv evropské integrace na formát a mechaniku stranického systému (k těmto konceptům srov. Sartori 1976), zjistíme, že europeanizace měla na podobu těchto charakteristik národních stranických systémů evropských států pouze minimální vliv. Evropská integrace ani její partikulární témata nevedly ve stranických systémech členských států k významným dopadům na proměnu relevantních politických stran a prostoru stranické soutěže (Mair 2000: 27–29).

Z hlediska formátu se jedná o to, že západoevropské stranické systémy jsou od konce 70. let více fragmentované, než tomu bylo v minulosti. Jinými slovy řečeno, vznikla celá řada nových politických stran, které předtím evropské stranické systémy neznaly. Časově spadá toto období zhruba do doby, kdy začaly (od roku 1979) probíhat volby do Evropského parlamentu přímo. Nejde však o přímý důsledek europeanizace, ale spíše o časovou koincidence. Pouze minimální procento z nově vzniklých stran v západoevropských stranických systémech se primárně vymezovalo podle svého postoje vůči evropské integraci. Strany, které se primárně deklarovaly jako „eurofilní“ či euroskeptické, sice tu a tam vznikaly a získaly i politickou relevanci, přesto nelze ani v jednom případě říci, že by díky jejich existenci došlo na národní rovině stranického systému ke změně jeho formátu. Koneckonců většina takto orientovaných formací soutěží v prvé řadě o křesla v Evropském parlamentu a nevstupuje do národní politické soutěže (Mair 2000: 30–31).

Ani z hlediska mechaniky (ve smyslu převládajících vzorců interakcí uvnitř stranického systému dané země) nemá europeanizace silný přímý vliv. Ukazuje se, že proevropské a protievropské postoje nepostačují v rovině politických témat a voličských apelů k tomu, aby se konstitovala nová silná konfliktní linie (*cleavage*; srov. Hloušek 2002), která by zásadním způsobem restrukturalizovala význam dosavadních konfliktních linií určujících hlavní podobu interakcí v západoevropských politických systémech (Mair 2000: 31–37).

Příčiny této skutečnosti analyzoval Peter Mair. Jedním z hlavních důvodů, proč europeanizace nemá dosud významný přímý vliv na národní stranické systémy, je skutečnost, že nedochází k významnému přelévání (*spillover*) témat a mechanismů z evropské na národní volební arény. Absentuje skutečný evropský stranický systém a v důsledku toho nedochází

k restrukturacím národních stranických soutěží, které by byly výsledkem stranické soutěže na evropské rovině. Navíc podle Maira platí, že dokud nebude evropská stranická soutěž definována jako soupeření o evropské exekutivní úřady, není pravděpodobné, že by se opravdový evropský stranický systém skutečně vyvinul. Evropské volby zůstávají *de facto* jen jakýmsi dalším kolem stranického soupeření na rovině národního stranického systému: národní politika slouží znovu jako téma volební kampaně a voličské vazby (*alignments*) vzniklé na domácí rovině jsou do značné míry pouze reprodukovány. To ovšem neznamená, že by nedocházelo k určitým proměnám: evropská rovina například otevírá prostor pro témata a strany, které bývají na domácí rovině marginalizované. Přesto ale zůstává základní rovinou tvorby vzorců stranické soutěže a voličských identit. Rovina národní a evropské volby jsou v jistém slova smyslu druhořadou záležitostmi. Co se týče stran na evropské rovině, lze konstatovat, že přes určité posuny v míře integrace, které učinili zejména evropští lidovci (EPP) a socialisté (PES), lze hovořit o stranách na rovině Evropské unie nanejvýš jako o „protostranách“ (*proto-European parties*). Je zřejmé, že formace, které jsou stále pouze jakýmsi konglomeráty národních stran, nemohou vytvářet skutečný stranický systém (Mair 2000: 37–41).

Vliv europeanizace na politické strany byl tedy spíše nepřímý. Podle Petera Maira a Roberta Ladrecha evropská integrace postupně omezuje prostor pro manévrování vlády v otázkách státních politik a tím *de facto* vyprazdňuje prostor politické soutěže v tom smyslu, že strany, které chtějí seriózně usilovat o podíl na alternaci u vlády, musejí dospět k elementárnímu konsenzu v hlavním politickém směřování. V rámci Evropské unie se tak pohybují v jakémsi politickém *mainstreamu* a stávají se vzájemně méně rozlišitelnými. Tím také omezují soutěživost politického prostředí. Peter Mair hovoří v této souvislosti o depolitizaci politických témat souvisejících s evropskou integrací. To samozřejmě může mít vliv na klasické funkce politických stran, jako jsou rekrutování politického personálu, vedení volební kampaně, agregace a artikulace zájmů, vládní cíle atd. (srov. Fiala, Strmiska 1998: 62–72). Podstatně se také zmenšuje množina témat (zejména v oblasti makroekonomické politiky), jejichž reálnou změnu či formování mohou strany slibovat voličům ve volebních kampaních. Strany by pak byly nuceny adaptovat svoje strategie a organizační témata, ale rovněž by zřejmě byly nuceny pokusit se aktivněji ovlivňovat supranacionální rovinu rozhodování, na níž se tyto změněné podmínky iniciují. Z toho také vyplývá podle Ladrecha nejpodstatnější úkol pro výzkum europeanizace a jejích dopadů na politické strany: jde o zkoumání adaptace stran na výše naznačené změny operačního prostředí, ať již v rovině politik, či v rovině organizační. Europeanizace politických stran by tedy měla být reflektována jako odpověď stran na změny v jejich prostředí (Ladrech 2001a: 5–8, Mair 2000: 48–49).

Robert Ladrech navrhl pět nejvýznamnějších oblastí (mnohdy propojených)⁶, v nichž by měl být v kontextu členských států Evropské unie zkoumán fenomén europeanizace na politických stranách a jejich aktivitách (Ladrech 2001a: 8–12):

- 1) *Změny v programatice*: Modifikace stranických programů vzhledem k evropské integraci, kdy dochází jednak ke kvantitativnímu zvětšení prostoru, který je v těchto programech věnován Evropské unii, jednak ke kvalitativní změně vnímání Evropské unie jako důležitého faktoru řešení politik, jež byly tradičně považovány za vnitrostátní doménu (politika zaměstnanosti, imigrační politika atd.). Evropská rovina se tak stává referenčním rámcem domácí politiky.

- 2) *Organizační změny*: Proměna statutů a organizačních vzorců fungování stran tak, aby byla zohledněna rovina evropské reprezentace. Mnoho stran například zohledňuje své poslance v Evropském parlamentu ve vztahu k nejvyšším stranickým orgánům. Mnoho sociálnědemokratických a křesťanskodemokratických stran rovněž zahrnuje odkazy na členství v evropských stranických federacích do svých statutů atd. Straničtí vůdcové, kteří se budou účastnit summitů stranických vůdců na rovině Evropské unie a budou mít přístup k zástupcům svých stran v Radě, Komisi a Parlamentu, budou mít k dispozici sadu informací, jež bude do značné míry exkluzivní, a získají tak výhodu, kterou budou moci využít k posílení své pozice uvnitř stranické organizace (Hix, Goetz 2000: 14).
- 3) *Vzorce stranické soutěže*: V míře, v jaké je Evropská unie předmětem národních politických debat, se mohou voliči rozhodovat podle toho, zda strana je nebo není nakloněna evropské integraci. Téma Evropské unie se může stát dělítkem ovlivňujícím stranické soupeření a potenciálně je dokonce představitelné, že by se mohlo stát relevantní konfliktní linií (*cleavage*).⁷ Přítomnost stran, které by se primárně profilovaly jako výrazně prointegrační nebo naopak silně euroskeptické, by každopádně mohla pozměnit vzorce stranické soutěže.
- 4) *Vztahy mezi stranami a vládou*: Participace vládních činitelů na evropských fórech může ovlivnit jejich vztahy k „mateřské“ straně a rozdělit jejich postoje a postoje strany v některých otázkách (srov. Raunio 2002). Mezivládní vyjednávání na úrovni Evropské unie může vzdálit stranického/vládního *leadera* od programových pozic strany. To může vyvolat ve střednědobém horizontu změny v povaze vztahů mezi stranami a vládními činiteli. Vláda může být zároveň stranami nucena zaujímat maximalistické stanovisko ve věcech, které jsou klíčové z hlediska jejich stranického programu. Zároveň může být tlačena k minimalistickému přístupu vůči další integraci, pokud by tato integrace znamenala změny ohrožující státní suverenitu, které by omezily možnost domácí kontroly a utváření jednotlivých státních politik.
- 5) *Vztahy nad rovinou národního stranického systému*: Europeanizace může vyústit do nové perspektivy nadnárodní spolupráce politických stran jednotlivých členských států Evropské unie. Zmnožení kontaktů mezi ideologicky příbuznými stranami na rovině Evropské socialistické strany, Evropské lidové strany atd. může vést přes fázi intenzivních kontaktů a spolupráce až k větší míře integrace členských stran ať již v rovině konvergence programových východisek a strategií, či v rovině institucionálně-organizační (srov. Delwit, Külahci, Van de Walle 2004).

4. Specifika kandidátských zemí

V následující části textu je nastíněn možný konceptuální rámec, který europeanizace poskytuje při výzkumu stranických systémů kandidátských států střední a jihovýchodní Evropy. Tato skupina je však dosti široká a již výběr zemí není jednoznačnou záležitostí. V průběhu 90. let dominovalo při výzkumu stranických systémů transformujících se států střední a jihovýchodní Evropy jednoznačně tranzitologické paradigma. Logika jeho používání byla vcelku zřejmá: vytvoření a proměny multipartismů v zemích po pádu reálně socialistických režimů spadaly plně do rámce komplexního procesu trojí tranzice (srov. Ágh 1998). Na konci 90. let se ovšem (alespoň z hlediska utváření kompetitivní demokratické politiky) začal tento prostor s celou řadou původně shodných či podobných výchozích podmínek vnitřně velmi silně diferencovat.

Lze se důvodně domnívat, že konceptuální rámec tranzitologie se postupně vyčerpává. Je to dáno nejen tím, že se v procesu historického vývoje narušil původní geopolitický rámec střední a jihovýchodní Evropy (rozšiřování NATO a EU), ale také proto, že země střední Evropy (Česká republika, Chorvatsko, Maďarsko, Polsko, Slovensko, Slovinsko) a Pobaltí (Estonsko, Litva a Lotyšsko) vstoupily s drobnými výjimkami do fáze konsolidace kompetitivních demokratických režimů. Právě tyto státy (s výjimkou Chorvatska) se také staly součástí nejnovější vlny rozšiřování Evropské unie, které je z nedostatku lepšího pojmenování nazýváno jako východní rozšíření. V této souvislosti se hovoří také o tzv. laekenské vlně a tohoto pojmu se drží i následující výklad.

Je třeba předeslat, že konceptuální rámec, který zde bude nastíněn, platí pouze pro tuto laekenskou vlnu a v omezené míře pro státy jako Chorvatsko, Bulharsko či Rumunsko. Europeanizace nemá takřka žádný vliv na státy Společenství nezávislých států (a na rovině stran a stranického systému se toto konstatování týká i Ukrajiny) a podobné tvrzení lze aplikovat na zbývající země bývalé Jugoslávie. Cesta těchto skupin států do Evropské unie je přinejlepším velmi vzdálená a navíc tradice politické kultury těchto zemí nevytváří příznivé podmínky ani pro jednoduchou europeanizaci formou prosté nápodoby západoevropských vzorů. To se týká nejen *polity* a *policy*, ale samozřejmě také *politics*.

Ještě než dojde k pokusu o načrtnutí možného základního rámce vlivu procesů europeanizace na podobu stran a stranických systémů v zemích laekenské vlny, je nezbytné vyrovnat se teoreticky s tranzitologickou rovinou europeanizace jako takovou. Přestože se neoperovalo s pojmem europeanizace, příznaky podobného procesu působícího na stranické systémy transformujících se zemí ve střední Evropě a Pobaltí byly patrné již ve fázi vlastní tranzice. Jakási „tranzitivní europeanizace“ fungovala jako elementární nápodoba vzorů (ať již reálná, nebo spíše symbolická) a lze říci, že její dopady byly poměrně silné. Tyto pokusy politických stran střední a jihovýchodní Evropy o nápodobu západoevropských vzorů v oblasti ideologie, programatiky, organizační struktury, mobilizačních strategií atd. vyvrcholily v tranzitivní fázi snahou řady relevantních subjektů o stvrzení identity vstupem do některé ze západoevropských stranických internacionál. Je ovšem otázka, zda je vhodné používat pro tyto procesy pojem europeanizace v užším smyslu, který se vztahuje k působení procesů evropské integrace. Domnívám se, že nikoliv. Nejednalo se o reakce na podněty, jež by přímo souvisely s vývojem v Evropských společenstvích, respektive v Evropské unii. Spíše bychom v této souvislosti mohli použít pojmu westernizace, který má přece jen širší obsah a odpovídá reálným snahám politických stran transformujících se zemí o přiblížení se k západním modelům fungování kompetitivní demokracie, popřípadě úloze a postavení politických stran v takovém systému. Westernizace se samozřejmě mohla poměrně plynule přeměnit v europeanizaci, ale teprve poté, když bylo zřejmé, že k rozšíření Evropské unie reálně dojde a byl stanoven již určitý časový limit tohoto kroku.

Poměrně zásadní, a to i v kontextu zemí laekenské vlny, je rozdělení na přímé a nepřímé vlivy europeanizace na strany a stranické systémy. Ve shodě s Mairem a Ladrechem lze tvrdit, že i v těchto národních stranických systémech je možno pozorovat daleko více nepřímých vlivů. Přestože se někteří autoři domnívají, že otázka Evropské unie nabývá s blížícím se členstvím na síle, nevyvinula se v žádném případě z této tematiky konzistentní konfliktní linie, která by se výrazně podílela na podobě formátu a logiky fungování (mechaniky) stranických systémů v této skupině zemí. Evropská integrace kulminovala jako téma volebního

boje a obecně politického střetu zejména v letech, která předcházela vlně referend o přistoupení k Evropské unii v kandidátských zemích. Avšak ani tato vlna nevyvolala vznik relevantních *single-issue parties*, které by se vymezovaly proevropsky nebo euroskepticky (srov. Taggart, Szczerbiak 2002) a jež by z tohoto tématu učinily ústřední bod své stranické identity. Proevropské a euroskeptické postoje byly zastoupeny dostatečně již ve stávajících politických stranách, ovšem přes pokusy některých politických sil nebyla tato tematika nikdy natolik významná, aby vytvořila hlavní nebo vedlejší konfliktní linii.

Zbývají tedy vlivy nepřímé. Europeanizace jako učení se podmínkám prosazování zájmů a tvorby politiky v Evropské unii a přechod politické práce i na evropskou rovinu (volby do Evropského parlamentu a podílení se na práci jeho frakcí atd.) se samozřejmě dotknou fungování stran v budoucích členských zemích. Stejně jako jejich západoevropské protějšky se budou muset i pobaltské a středoevropské politické strany přizpůsobovat tváři v tvář novým změnám v procesu evropské integrace. Budou přitom v podstatně horším postavení než strany v zemích, které jsou členskými státy již dlouhodobě. Budou muset daleko intenzivněji adaptovat svou stranickou organizační strukturu a budou muset také procházet mnohdy nelehkým procesem hledání identity na evropské rovině. To v praxi znamená, že strana, která bude relevantní i v rámci zastoupení té které země v Evropském parlamentu, bude muset například vyjasnit vztah mezi stranickou elitou a stranickými poslanci v Evropském parlamentu. Dále bude muset velmi pečlivě sledovat, jak optimálně nastavit svoje chování vůči domácí centrální exekutivě, u jejíhož rozhodování výrazně posílí role Bruselu. Stane se tak pravděpodobně na úkor významu koaličních i opozičních parlamentních formací. V neposlední řadě bude muset tato strana najít „svoje místo“ na ideově-organizační mapě evropských stran. Bude muset správně zvolit stranickou internacionálu, zejména pak frakci Evropského parlamentu, a mnohdy rovněž bude muset poměrně bolestně modifikovat svou programatiku a rétoriku.

Domnívám se, že pro konceptualizaci úkolů, které stojí před komparativní politologií zabývající se stranickými systémy zemí laekenské vlny v souvislosti s procesem europeanizace v podstatě stejné výzvy jako před výzkumem stran a stranických systémů v západní Evropě. Z tohoto důvodu je možné jako základní východisko, mapující úkoly výzkumu, použít Ladrechovo pětibodové schéma. Je ovšem nutné jednotlivé body blíže okomentovat, neboť konkrétní podoba i relativní význam jednotlivých směrů výzkumu mohou být v zemích laekenské vlny ve srovnání se západní Evropou poněkud odlišné.

Vrátíme-li se tedy k pěti základním oblastem výzkumu europeanizace v rovině politických stran podle Roberta Ladrecha, můžeme je vzhledem ke specifické situaci kandidátských zemí střední a jihovýchodní Evropy charakterizovat následujícím způsobem:

- 1) *Změny v programatice*: Podobně jako na Západě se i v našem prostoru stane evropská rovina důležitým referenčním rámcem domácí politiky. To bylo možno v určité specifické rovině ostatně pozorovat ve střední Evropě (a v menší míře i v Pobaltí) již před rozšířením: politické elity se snažily ulehčit prosazování nepopulárních kroků poukazem na jejich nezbytnost z hlediska přičlenění k Evropské unii. Podobně je možno říci, že dochází a ještě bude docházet k postupné inovaci programatiky stran, která bude muset zapracovat nové momenty plynoucí z podílu na evropském integračním procesu. Tyto změny patrně nebudou příliš dramatické.

- 2) *Organizační změny*: Pravděpodobně se dotknou stran v nově přístupujících zemích daleko více než stran v již existujících členských státech. Nové vrstvy stranických elit (europoslanci, lobbisté atd.) budou ve střednědobém horizontu určitě aspirovat na významnější roli uvnitř stranické elity. Navíc se dá očekávat, že tento tlak dostane i podobu úsilí o změny v organizacích stran. To bude souviset i se skutečností, že „evropská“ elita bude disponovat v rámci stran sítí formálních i neformálních kontaktů a zdrojů, které mohou v krajním případě dokonce převyšovat potenciál domácích elit. Je pravděpodobné, že před ustálením těchto organizačních změn může proběhnout řada poměrně ostrých, mocensky orientovaných bojů uvnitř národních politických stran. Rovněž je možné, že zapojení evropské roviny posílí již existující kartelový charakter stranické organizace v zemích laekenské vlny.
- 3) *Vzorce stranické soutěže*: Přestože i v zemích laekenské vlny existují strany, které poměrně výrazně akcentují svůj postoj vůči Evropské unii, není, jak již bylo naznačeno, příliš pravděpodobné, že by tato témata mohla přinést natolik silný impulz, jenž by pozměnil převládající vzorce stranické soutěže. Je však otázka, zda v souvislosti s přehnanými očekáváním v oblasti zvýšení životní úrovně a v řešení různých ekonomických, politických a společenských problémů, které byly občanům v předvstupních kampaních cíleně a poněkud nezodpovědně vštěpovány, nedojde k velké vlně deziluze, jež by mohla mít za následek vznik silných protievropsky zaměřených a protestně orientovaných formací. V takovém případě by k narušení stávajících vzorců stranické soutěže skutečně mohlo dojít.
- 4) *Vztahy mezi stranami a vládou*: Podobně jako ve stávajících členských zemích může dojít k posunům vztahů mezi národní exekutivou a politickými stranami. Tlak ze strany Evropské unie může vzdálit exekutivu od politické linie „mateřských“ stran. Může se rovněž proměnit celková pozice vlády vůči stranám a Evropské unii. V této chvíli nelze jednoznačně odhadnout, zda z tohoto vývoje budou politické strany profitovat, či nikoliv. V každém případě by mělo zkoumání změn role politických stran v procesu zprostředkování zájmů obecně patřit k významným tématům výzkumu europeanizace politických stran a stranických systémů v kandidátských a později nových členských státech.
- 5) *Vztahy nad rovinou národního stranického systému*: Narozdíl od starých členů Evropské unie není příliš pravděpodobné, že by se v krátkodobém a střednědobém horizontu strany ze střední Evropy a Pobaltí příliš intenzivně podílely na budování evropských stran či stranických federací. Spíše budou muset v této souvislosti řešit podobná dilemata, jako řeší například ODS ve vztahu k Evropské lidové straně.

5. Závěr

Europeanizace sice představuje v mnoha ohledech problematický, přesto však velmi perspektivní výzkumný koncept. Jeho rozvinutí ve sféře komparativní politologie obecně a ve sféře výzkumu politických stran a stranických systémů zvláště teprve čeká na plnohodnotné využití. Vzhledem k vyčerpání paradigmatu tranzitologie představuje tato konceptuální výzva lákavé východisko i pro výzkum zemí patřících do laekenské vlny rozšiřování Evropské unie. Pokusil jsem se naznačit některé perspektivní oblasti výzkumu, v nichž se konceptuální rámec europeanizace může velmi dobře uplatnit.

Je zřejmé, že tento koncept bude vyžadovat další zpřesnění. K jeho největším přednostem, které jsou při jeho používání k dispozici v podstatě automaticky, patří zejména skutečnost, že pomáhá prolomit již pomalu anachronické dělení na západní a střední Evropu v tom

smyslu, že otevírá cestu k nezbytnému srovnávacímu výzkumu napříč různými skupinami evropských států. Výzkumy zabývající se komparací Polska a Španělska, Finska a Pobaltských států, Rakouska a menších středoevropských zemí, jako jsou Česká republika, Slovensko, Maďarsko či Slovinsko, jsou nezbytné. Rovněž nezbytné je, aby tyto výzkumy opustily půdu tranzitologie a získaly klasický charakter *comparative politics*.

Poznámky

- 1 V následujícím textu se používají pojmy „domácí“ a „národní“ jako synonymní pojmy označující vnitrostátní politické procesy a struktury. Pro účely tohoto článku jsou různé konotace těchto pojmů nepodstatné, a libovolně se proto zaměňují. Nepřihlíží se ke skutečnosti, že zdaleka ne všechny evropské státy lze označit v úzkém slova smyslu za „národní“.
- 2 „Jen špatný geograf, který neuvažuje čas jako proměnnou hodnotu, by mohl Evropu umístit do stálých hranic. Obrysy Evropy se totiž velmi měnily. A jen špatný historik, který zapomíná na základní zásady své vědy, by mohl Evropě připsat jednotný a neměnný obsah, ať už náboženský, právní, ekonomický, etický či kulturní. Evropa byla totiž vždy nadána mnoha různorodými, někdy i neslučitelnými obsahy. Závažnost, projevy a dopady těchto obsahů se mění v čase a prostoru“ (Pomian 2001: 7).
- 3 Z hlediska teorie mezinárodních vztahů není tento Keatingův přístup tak výrazně novátorský. Myšlenky o postupném úpadku „vestfálského“ řádu, který byl založen na dominanci principu státní (národní) suverenity, jsou již od přelomu 70. a 80. let minulého století prosazovány tzv. neoidealistickou školou mezinárodních vztahů. Rovněž liberální a neoliberální institucionalisté velmi rádi argumentovali příkladem evropské integrace, když se snažili dokumentovat relativní oslabování vlivu (národních) států v mezinárodní politice.
- 4 „Současná debata o europeanizaci se týká především schopností adaptace domácích politik (policies) na evropské výzvy [...]. *Europeanizace* [...] je dostatečně široký pojem na to, aby se vztahoval nejen k politikám (policies), ale navíc i ke strukturám, institucím a organizacím“ (Grote 2003: 4).
- 5 Spíše marginálním proudem jsou normativně zaměřené studie, které poukazují na existenci tzv. demokratického deficitu Evropské unie a zároveň vnímají politické strany jako aktéry, jejichž větší zapojení do procesů formování evropské politiky by mohlo přispět k odstranění tohoto deficitu (např. Mokre, Pollak 2002).
- 6 Elizabeth Bombergová (2002) například poměrně přesvědčivě zdokumentovala, jak se vliv europeanizace projevuje u evropských stran zelených. Konstatovala přitom, že europeanizace nutí zelené proměňovat nejen jejich programatiku (což vyvolává spory mezi radikálními a umírněnými křídly jednotlivých národních stran), ale zároveň vede ke změnám v organizační struktuře a volební strategii.
- 7 Vliv europeanizace se ovšem může rovněž „rozložit“ do již existujících konfliktních linií. Norský badatel Knut Heidar oprávněně poukazuje zejména na to, že celá řada témat vztahujících se ke stranické a/nebo voličské recepci evropské integrace se může projevit zejména v rámci konfliktní linie centrum versus periferie (Heidar 2003). Evropská témata zatím skutečně nemají ani v členských, ani v kandidátských zemích takovou váhu, aby bylo možno hovořit o plnohodnotné konfliktní linii.

Bibliografie

- Ágh, A. 1998. *The Politics of Central Europe*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE.
- Bomberg, E. 2002. „The Europeanization of Green Parties: Exploring the EU's Impact“. *West European Politics* 3: 29–50.
- Borneman, J., Fowler, N. 1997. „Europeanization“. *Annual Review of Anthropology* 26: 487–514.
- Davis, N. 2000. *Evropa. Dějiny jednoho kontinentu*. Praha: Prostor a Knižní klub.
- Delwit, P., Külahci, E., Van de Walle, C. 2004. *The Europarties. Organisation and Influence*. Bruxelles: Editions de l'Université de Bruxelles.
- Falkner, G. 2003. *Comparing Europeanisation Effects: From Metaphor to Operationalisation*. Paper for presentation at the Marburg Conference Sessions, European Consortium for Political Research; Marburg 18–21 September 2003 [cit. 20. 1. 2004]. [HTML dokument] dostupný z: <http://www.essex.ac.uk/ecpr/>
- Fiala, P. 1995. *Německá politologie*. Brno: CDK.
- Fiala, P. 1998. *Politické strany v Evropském parlamentu*. Brno: MPÚ.
- Fiala, P., Mareš, M. 2001. *Evropské politické strany*. Brno: MPÚ.
- Fiala, P., Strmiska M. 1998. *Teorie politických stran*. Brno: Barrister & Principal.
- Flora, P., Kuhnle, S., Urwin, D. 1999. *State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe. The Theory of Stein Rokkan*. Oxford: Oxford University Press.
- Fontana, J. 2001. *Evropa před zrcadlem*. Praha: NLN.
- Gabel, M. 2000. „European Integration, Voters, and National Politics“. *West European Politics* 4: 52–71.
- Gellner, E. 2003. *Nacionalismus*. Brno: CDK.
- Gellner, E. 1993. *Národy a nacionalismus*. Praha: Hřibál.
- Grote, J. R. 2003. *Delimiting Europeanization*. Paper for presentation at the Marburg Conference Sessions, European Consortium for Political Research; Marburg 18–21 September 2003 [cit. 20. 1. 2004]. [HTML dokument] dostupný z: <http://www.essex.ac.uk/ecpr/>
- Halecki, O. 2000. *Historia Europy. Jej granice i podziały*. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.
- Haverland, M. 2003. *Methodological issues in Europeanisation research: the „no variation“ problem*. Paper for presentation at the Marburg Conference Sessions, European Consortium for Political Research; Marburg 18–21 September 2003 [cit. 20. 1. 2004]. [HTML dokument] dostupný z: <http://www.essex.ac.uk/ecpr/>
- Heidar, K. 2003. *Parties and Cleavages in the European Political Space*. ARENA Working Papers WP 03/7. Oslo: ARENA [cit. 20. 1. 2004]. [HTML dokument] dostupný z: <http://www.arena.uio.no>
- Hix, S. 2002. „Parliamentary Behavior with Two Principals: Preferences, Parties, and Voting in the European Parliament“. *American Journal of Political Science* 3: 688–698.
- Hix, S., Goetz, K. H. 2000. „Introduction: European Integration and National Political Systems“. *West European Politics* 4: 1–26.
- Hix, S., Lord, C. 1997. *Political Parties in the European Union*. London: Macmillan.
- Hloušek, V. 2002. Koncept konfliktních linií v západní politické vědě a jeho proměny. *Politologický časopis* 4: 398–414.
- Hobsbawm, E. J. 2000. *Národy a nacionalismus od roku 1780. Program, mýtus, realita*. Brno: CDK.
- Horyna, B. 2001. *Idea Evropy*. Praha: Argo.

- Johansson, K. M. 2004. „Toward a theory of federations of political parties in multilevel Europe: at the nexus of international relations and comparative politics“. In P. Delwit, E. Kūlahci, C. Van de Walle (eds.) *The Europarties. Organisation and Influence*. Bruxelles: Editions de l'Université de Bruxelles, s. 17–43.
- Keating, M. 2001. *Plurinational Democracy. Stateless Nations in a Post-Sovereignty Era*. Oxford: Oxford University Press.
- Keating, M. 2002. „Plurinational Democracy in a Post-Sovereign Order“. *Queen's Papers on Europeanisation* [online] č. 1/2002 [cit. 20. 1. 2004]. Dostupné z: <http://www.qub.ac.uk/ies/onlinepapers/poe.html>
- Korte, K. 2000. „Wie Parteien auf die komplexen Wählermärkte reagieren: Das Beispiel CDU“. *Blätter für deutsche und internationale Politik* 6: 707–716.
- Ladrech, R. 2001a. *Europeanization and Political Parties: Towards a Framework for Analysis*. Keele European Parties Research Unit, Working Paper 7. Keele University [cit. 20. 1. 2004]. [HTML dokument] dostupný z: <http://www.keele.ac.uk/depts/spire>
- Ladrech, R. 2001b. „Europeanization and Political Parties: Towards a Framework for Analysis“. *Queen's Papers on Europeanisation* [online] č. 2/2001 [cit. 20. 1. 2004]. Dostupné z: <http://www.qub.ac.uk/ies/onlinepapers/poe.html>
- Mair, P. 2000. „The Limited Impact of Europe on National Party Systems“. *West European Politics* 4: 27–51.
- Mokre, M., Pollak, J. 2002. *Political Parties as Agents of European Democracy?* IWE Working Paper, No. 30. Wien: IWE. [cit. 20. 1. 2004]. [HTML dokument] dostupný z: <http://www.iwe.oew.ac.at>
- Pomian, K. 2001. *Evropa a její národy. Ve znamení jednoty a různosti*. Praha: Mladá fronta.
- Popper, K. R. 1997. *Logika vědeckého zkoumání*. Praha: OIKOYMENH.
- Radaelli, C. M. 2000 „Whither Europeanisation? Concept stretching and substantive“. *European Integration online Papers* [online] roč. 4, č. 8. [cit. 20. 1. 2004]. Dostupné z: <http://www.eiop.or.at/eiop/texte/2000-008a.htm>
- Raunio, T. 2002. „Why European Integration Increases Leadership Autonomy within Political Parties“. *Party Politics* 4: 405–425.
- Rokkan, S. 1975. „Dimensions of State Formation and Nation-Building: A Possible Paradigm for Research on Variations within Europe“. In Ch. Tilly (ed.) *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press, s. 562–600.
- Sartori, G. 1976. *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schulze, H. 2003. *Stát a národ v evropských dějinách*. Praha: NLN.
- Sokol, P. 2001. „Rozšiřování Evropské unie a politické strany“. In M. Kubát (ed.) *Východní rozšíření Evropské unie. Východiska – stav – perspektivy*. Brno, Praha: MPÚ, FSV UK, Europeum, s. 112–147.
- Taggart, P., Szczerbiak, A. 2002. „Europeanisation, Euroscepticism and Party Systems: Party-Based Euroscepticism in the Candidate States of Central and Eastern Europe“. *Perspectives on European Politics and Society* 1: 23–41.
- Tilly, Ch. 1997. *Rewolucje europejske 1492–1992*. Warszawa: Wydawnictwo Krag, Oficyna wydawnicza Volumen.

Vercauteren, P. 2001. „European Integration and the Crisis of the State“. *Queen's Papers on Europeanisation* [online] č. 7/2001 [cit. 20. 1. 2004]. Dostupné z: <http://www.qub.ac.uk/ies/onlinepapers/poe.html>

Voegelin, E. 2000. *Nová věda o politice*. Brno: CDK.

Autor

PhDr. Vít Hloušek, Ph.D. (1977) působí na Katedře mezinárodních vztahů a evropských studií Fakulty sociálních studií a na Mezinárodním politologickém ústavu Masarykovy univerzity v Brně. Kontakt: hlousek@fss.muni.cz